

KUR'AN'IN SUNDUĞU ZİHNİYET DEĞİŞİMİNE KARŞI BİR DİRENİŞ ÖRNEĞİ OLARAK KALIP YARGI VE ÖN YARGILAR

CÜNEYD AYDIN*
AHMET GENÇ**

The Holy Qur'an has to Offer as an Example of Resistance Against the
Mentality Change Stereotypes and Prejudices

Abstract: When historical process is examined, it is observed that human beings are in a constant change in every aspect. However, with the change, the resistance against change occurs. Two of the concepts that bring out the resistance against change in the individual and social areas are prejudices and stereotypes that are subjects of social psychology. When the change in the religious field that affects human being in individual and social sense and the resistance against this change occurs, we come across stereotypes and prejudices concepts again. In this article, the stereotypes and prejudices concepts against generally to religion privately to Islamic religion, their effects on religion and their results will be discussed.

Keywords: Stereotypes, Prejudices, Change, Religion.

* OMÜSBE, Din Psikolojisi ABD [cuneydiavare@mynet.com.tr].

** OMÜSBE, Eğitim Bilimleri ABD [ahmtgnc@gmail.com]

Öz: Tarihsel süreç incelendiğinde insanoğlunun her yönüyle sürekli bir değişim içerisinde olduğu görülmektedir. Ancak değişimle birlikte değişime karşı direnç de ortaya çıkmaktadır. Bireysel ve sosyal alandaki değişime karşı direnci ortaya çıkaran kavramlardan ikisi, sosyal psikolojinin de konusu olan, kalıp yargı ve ön yargı kavramlarıdır. İnsanı bireysel ve sosyal anlamda etkileyen din alanındaki değişim ve bu değişime karşı direnç söz konusu olduğunda da yine kalıp yargı ve ön yargı kavramları karşımıza çıkmaktadır. Bu makalede, genel olarak dinin, özel olarak ise İslam dininin sunduğu değişime karşı direnci oluşturan kalıp yargı ve ön yargı kavramları, bunların dine etkileri ve sonuçları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kalıp yargılar, Ön yargılar, Değişim, Din.

Giriş

İnsanoğlu, tarihinden bu yana sürekli olarak zihinsel bir değişim içerisinde. Kültür, ekonomi, göç, coğrafya, sanayi ve teknoloji gibi birtakım faktörler de bu değişimde önemli rol oynamaktadırlar. Önemli bir diğer faktör ise, dindir. İnsanlık kadar eski bir geçmişe sahip din, tarihten günümüze, insanoğlunun zihinsel değişimi üzerindeki etkisini sürdürmektedir.¹ Weber de, dinin önemli bir toplumsal değişim faktörü olduğunu ifade etmektedir.² Din bu değişimi meydana getirirken, ilk olarak toplumun zihniyetini hedef almaktadır. Çünkü zihinlerde meydana gelecek değişimler, doğrudan veya dolaylı olarak bireylerin yaşamlarına, birbirleriyle ve Tanrı ile olan ilişkilerine de yansıtacaktır. Bu da, toplum yaşamında uzun vadede köklü bir değişiklik anlamına gelmektedir.

Görüldüğü üzere din, mensuplarının zihniyetlerini ve yaşam biçimlerini bir şekilde etki altına alabilmektedir.³ Çünkü din, ferdi ve sosyal yönleri bulunan, düşünce ve uygulama bakımından sistemleşmiş, müntesiplerine bir hayat felsefesi sunan ve onları belli bir dünya görüşü etrafında toplayan önemli bir kurumdur.⁴ Ne var ki, dinin hedeflediği bu

¹ Ejder Okumuş, *Toplumsal Değişme ve Din*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, s. 12.

² Okumuş, *age*, s. 32.

³ Okumuş, *age*, s. 68.

⁴ Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 1987, s. 5.

zihniyet değişimi her zaman ve hedeflendiği şekilde tüm toplum üzerinde gerçekleşmemektedir. Bu noktada, İslam peygamberinin getirdiği dinî zihniyet yapısını içselleştirip yaşamına uygulayanlar/müminler olduğu gibi, ona karşı tavır alıp direnenler/inkâr edenler de olmuştur.

Sosyo-psikolojik açıdan bakıldığında, insanların yaşamları boyunca geliştirdikleri zihniyet yapısını değiştirmek oldukça zordur. İnsanlar zaman içerisinde oluşturdukları zihniyet yapılarını hemen değiştirmemekte ve hatta değiştirme teşebbüsünde bulunan her ne veya kim olursa olsun karşı dirence/savunmaya geçebilmektedirler. Tam da burada, sosyo-psikolojik kavramlardan olan kalıp yargı ve ön yargı kavramları kendini göstermektedir. Bu kavramlar, Kur'an'da, dine karşı inkâr tutumu içinde olanların özellikleri arasında gözükmektedir.

Buradan hareketle çalışmanın temel amacı, İslam'ın geldiği toplumdaki bireylere sunduğu zihniyet değişimini ve bu değişime karşı direnenleri bazı ayet örnekleriyle ele alıp incelemek; o dönemde ve günümüzde yaşayan bazı insanların veya toplulukların Kur'an'a /İslam'a karşı direnç göstermelerinin sebeplerini bahsi geçen kavramları esas alarak tartışmaktır. Buna göre sırasıyla, kalıp yargı ve ön yargı kavramları incelenecek ve Kur'an ayetleri ışığında bu iki kavramın dinle olan ilişkisi üzerinde durulacaktır.

1. Kalıp Yargı ve Ön Yargılar

Burada sosyo-psikolojik bir kavram olan kalıp yargılar, tutumların bir türü olarak incelenecektir. Buna göre, kalıplaşmış tutum(lar), bir bakıma belirli gruplar hakkında sahip olunan bilgilerin bir özetidir. Şu halde birey, kalıplaşmış tutumları sayesinde, diğer gruplar hakkında özet bir bilgiye sahip olarak çevresini kendi gözünde bir düzene sokar ve tepkilerini önceden ayarlayabilir.⁵

⁵ Çiğdem Kağıtçıbaşı, *Yeni İnsan ve İnsanlar*, Evrim Yayınları, (10. basım), İstanbul 1999, s. 124.

Tarihsel olarak, 18. yüzyılın sonunda Kuzey Amerikalı gazeteci Walter Lippman tarafından ilk defa kullanılan “kalıp yargı” (stereotip) kavramı,⁶ sosyal psikolojinin en eski konularından biridir. Konuyla ilgili çalışmalar ABD’de başlamış olup farklı grupların birbirlerine ilişkin görüşlerinin belirlenerek olumsuz görüşlerin değiştirilmesi amaçlanmıştır.⁷ İlk zamanlar sosyal-psikolojinin konuları arasında yer alan bu kavram, daha sonraki yıllarda sosyolojinin araştırma konuları arasına girmiştir. Günümüzde ise, söz konusu kavram “stereotipleştirme” olarak da ifade edilmektedir ve anlam olarak halen rutin, katı ve tekrarlanan davranışları tanımlamak için etolog ve klinik psikologlar tarafından kullanılmaktadır.⁸

“Etimolojik olarak, “stereos” ve “typos” sözcüklerinin birleşmesinden meydana gelen ve Türkçe’ye “kalıp yargı” olarak çevrilen stereotip kelimesi “sert karakterli” veya “katı iz taşıyan” demektir”.⁹ Kalıpyargılar, belirli bir objeye ya da gruba ilişkin bilgi boşluklarını dolduran, böylece onlar hakkında karar vermeyi kolaylaştıran, önceden oluşturulmuş birtakım izlenimler veya atflar bütünü olarak zihnimizde oluşturduğumuz imgelerdir. Bu imgeler tıpkı dış dünyadaki objelerin gerçek özellikleri gibi rol oynarlar. Özellikle yeni olgu, obje ya da grup ile

⁶ Gordon Marshall, *Sosyoloji Terimler Sözlüğü*, çev.: Osman Akınay, Derya Kömürçü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999, s. 579’dan aktaran Yasemin Apalı, “Sosyolojik Açıdan Kadınlara İlgili Kalıpyargılar”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011/1, sayı: 26, s. 51.

⁷ Şengül Coşgun, *Kültürlerarası İletişim Sürecinde Kalıp Düşüncelerin ve Önyargıların Rolü*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004, s. 28.

⁸ Hacer Harlak, *Önyargılar. Psikososyal Bir İnceleme*, Sistem Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 42’den aktaran Şehnaz Işık, “Kültürlerarası İletişim Bağlamında Cumhuriyet Üniversitesindeki Gençlerin Almanlara Yönelik Kalıp Yargıları”, *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012, cilt: 36, sayı: 2, s. 164.

⁹ Asım Yapıcı, *Gençlerde Dini Kalıp Yargıları*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2002, s. 21’den aktaran Apalı, “a.g.m.”, s. 51; ayrıca bk. Olca Sürgevil, “Farklılık Kavramına ve Farklılıkların Yönetimine Temel Oluşturan Sosyo-Psikolojik Kuramlar ve Yaklaşımlar”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2008, cilt: 11, sayı: 20 ss.111-124; Baki Karabayev ve Ömer F. Tutkun, “Türk Cumhuriyetlerinden Gelen Öğrencilerin Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşlarına Karşı Taşıdıkları Kalıp Yargıları”, *Bilig*, 2001, sayı: 18, ss. 1-26.

karşılaştığımızda, onlarla ilgili bilgimiz bu tür imgeler ışığında biçimlenir. Böylece kalıp yargılarımız yoluyla, yeni olguyu/grubu gerçekte olduğu gibi ya da gerçek özellikleriyle değil, düşünce eğilimlerimize göre algılarız.¹⁰ Bu bağlamda, konuyla ilgili diğer bazı çalışmalarda yer alan ve kalıp yargı anlamında kullanılan “kalıp düşünce” ve “kalıp tutum” gibi ifadeler de çalışmamızda kalıp yargı kavramı içerisinde ele alınacaktır.

Ayrıca bazı çalışmalarda kalıp yargı kavramıyla karıştırılan ve onunla aynı anlamda kullanılan “ön yargı” kavramının bu çalışmada kalıp yargı kavramıyla ilgili olarak ele alınacağını ancak tamamen aynı anlamda kullanılmayacağını belirtmek gerekir. Buna göre; ön yargı, muhakeme etmeden konum alış anlamına gelir. Ön yargı akıl öncesidir, rasyonel bir teste tabi tutmadan yapılan bir tercihtir ve rasyonel olmayan sezgiler ve içgüdüler ile belirlenir.¹¹ Her tür usavurumsal işlemde önce gelen ön yargılar üç değişik biçimde kendini gösterir: 1) Gelişigüzel bir gelişmenin ve büyümenin sonucu olarak ortaya çıkabilir, 2) Bazen tecrit, dışlama ve hakların inkârına götürebilir, 3) ve sonuçta ön yargı küçük görmeye, reddetmeye götürür; bu da insan hissiyatının bir biçimidir.¹² Daha çok sosyal öğrenme yoluyla edinilen ön yargılar çok küçük yaşlarda aile içinde öğrenilmeye başlar.¹³ Yukarıdaki bilgilerden yola çıkarak kalıp yargı kavramının bilişsel düzeyde; ön yargı kavramının ise, kısmen kişinin bilişsel farkındalığından uzak işlediği söylenebilir.

Ön yargı ifadesinin kalıp yargı ile arasındaki farka gelince; kalıp yargı (stereotip) tıpkı bir kalıp, bir klişe gibi algı, bellek ve temsilleri etkileyen bir bakış çerçevesi iken; ön yargı ise, deneyimden önce, olay

¹⁰ Melek Göregenli, “Temel Kavramlar: Önyargı, Kalıpyargı ve Ayrımcılık”, *Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar* içinde, ed.: Kenan Çayır, Müge Ayan Ceyhan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 23.

¹¹ Tage Lindbom, *Başaklar ve Ayrık Otları Modernliğin Sahte Kutsalları*, çev.: Ömer Baldık, İnsan Yayınları, İstanbul 1997, s. 92’den aktaran İbrahim Gürses, “Önyargının Nedenleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, cilt: 14, sayı: 1, ss. 144-145.

¹² G. W. Allport, “The Religious Context of Prejudice”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1966, sayı: 6, s. 448’den aktaran Gürses, “a.g.m.”, s. 145.

¹³ Gürses, “a.g.m.”, s. 149.

öncesi duruma dayalı bir yargı olarak kanaatleri etkileyen bir hareket noktasıdır. Bir başka deyişle, kalıp yargı algı düzleminde yer alırken, bir sonraki aşamada ortaya çıkan ön yargı, kavram oluşumuyla alakalıdır. Bu anlamda kalıp yargı, ön yargıyı bir tür taşıma, ona destek olma, zemin hazırlama işlevi görür.¹⁴ Ayrıca, kalıp yargılar her zaman olumsuz olmayabilir ama olumsuz olan kalıp yargılar, ön yargıların oluşumunda etki etmektedir.¹⁵ Şu halde, kalıp yargıların daha çok olumsuz olanlarını ön yargı kavramıyla isimlendirebiliriz.

Diğer yandan, kalıp yargılar insanlar tarafından genellikle grup içindekilerle dışındakileri ayırmak, kendilerini bir sosyal gruba ait hissetmek ve benlik saygılarını arttırmak için kullanılır. Yani farklı gruplara üye olan bireyler birbirleriyle karşılaştıklarında, kendi gruplarının diğer gruplardan daha üstün olduğu düşüncesine kapılırlar ve buna göre hareket ederler. Bunun nedeni ise temelde, insanın kendini olumlu değerlendirme isteğidir.¹⁶ Bireyin kendini olumlu değerlendirebilmesi için, kendisini başkalarıyla kıyaslayıp, onlardan daha iyi olduğuna karar vermesi, yani insanların başkalarından iyi olabilmesi için, onları göreceli olarak daha kötü veya değersiz görmesi gerekir.¹⁷ İşte bu durum, insanların kalıp yargı olgusunu kullanmasının temel nedeni sayılabilir. Bir diğer nedeni ise, kişi için, her yeni tutum objesi veya karşılaşılan kimse ile ilgili olarak baştan yeni bir öğrenme sürecinden geçme yerine kişiye bazı eğilim ve beklentileri kullanma olanağı sağlayarak onun işini kolaylaştırır ve davranışlarına düzen ve tutarlılık kazandırır.¹⁸

Elbette bu aşamada kalıp yargı kavramının özelliklerinden de bahsetmekte fayda vardır. Buna göre; geniş insan gruplarına yönelik

¹⁴ Harlak, *a.g.e.*, ss. 42-43'den aktaran Gürses, "a.g.m.", ss. 152-153.

¹⁵ Göregenli, "a.g.m.", s. 23.

¹⁶ Harlak, *a.g.e.*, s. 70'den aktaran Coşgun, *a.g.t.*, s. 32.

¹⁷ Nuran Hortaçsu, *Grup İçi ve Gruplararası Süreçler*, İmge Kitabevi, Ankara 1998, s. 248'den aktaran Coşgun, *a.g.t.*, s. 32.

¹⁸ Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, Evrim Yayınları, İstanbul 1985, ss. 102-103'den aktaran Coşgun, *a.g.t.*, s. 29.

kalıp yargılar değişime karşı oldukça dirençlidirler. Bu tür yargıların değişimleri, ancak sosyal, politik ve ekonomik değişimlere bir cevap olarak meydana gelir. Fakat bu değişim çok yavaş olur.¹⁹ Bununla birlikte, kalıp yargı, bir grubun üyelerine yönelik sabit, aşırı basitleştirilmiş ve genelleştirilmiş, genellikle ön yargılı bir kanı, bir grubun tüm üyelerinin paylaştığı düşünülen olumlu veya olumsuz özellikleri taşıyan bilişsel bir şemadır. Genellikle toplumdan, gelenek ve göreneklerden ya da kişisel eğilimlerimizden meydana gelir ve basmakalıp değer yargıları biçiminde inanışlar yaratırlar.²⁰ Öte yandan, kalıp yargılar, sadece gruplara karşı değil bireyin bizzat kendi düşüncelerine karşı da olabilir. Yani bireyin kendi düşünceleri de aslında zamanla kalıplaşmakta ve değişime direnmektedir.²¹

Ayrıca kalıp yargılar, farklı toplumlar hakkında olabileceği gibi aynı toplum içerisinde farklı değerlere sahip çeşitli gruplar veya bölgeler hakkında da olabilir. Bu durum, “halkın bir grup hakkındaki inancı, bir grubun başka bir grup hakkındaki duygusallaşmış, basitleşmiş ve çoğunlukla karikatürize edilmiş tecrübeyle çok az değişmiş olan inancı”²² şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, birey ait olduğu grubu yüceltirken, diğer grupları aşağılayıcı ve dışlayıcı bir tutum içerisine girer ve bu tutumunu dini, tarihi, siyasi ve sosyokültürel gerekçelerle kuvvetlendirir.²³ Kalıp yargıların temelini oluşturan ve sosyal dünyayı “bizler” ve “onlar” olarak ayıran bu sürecin sonunda ise birey, diğer grup üyelerini kendi grup üyelerine göre daha benzer algılar.²⁴ Tüm bunlardan sonra kalıp yargı kavramının özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

¹⁹ Işık, “a.g.m.”, s. 165.

²⁰ Ömer F. Tutkun ve Mustafa Koç, “Mesleklere Atfedilen Kalıp Yargılar”, *Ankara University, Journal of Faculty of Educational Sciences*, 2008, cilt: 41, sayı: 1, ss. 261-262.

²¹ Kağıtçıbaşı, *a.g.e.*, s. 133.

²² Sezgin Kızılcıkel ve Yaşar Erjem, *Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü*, Atilla Kitabevi, Ankara 1994, s. 52'den aktaran Apalı, “a.g.m.”, s. 51.

²³ Yapıcı, “İçimizdeki Öteki: Kimlik ve Önyargı Kısacasında Sünni-Alevi İlişkileri”, *Dem Dergi*, yıl: 2 sayı: 6, s. 54.

²⁴ Pınar Demirel, *Annesi Çalışan ve Çalışmayan Öğrencilerde Toplumsal Cinsiyet Kalıp yargılarının Yetkinlik ve sevecenlik Algısı Temelinde İncelenmesi*, Yüksek lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009, s. 4.

- a. Ortaya çıkıp gelişmesinde kültürel, politik, tarihsel etkenler rol oynar,
- b. Küçük yaşlarda gelişmeye başlar,
- c. Başkalarından edinilen kulaktan dolma bilgilerle beslenir ve bireye gerçeği tanımlamada yardım eder,
- d. Dolayısıyla akılcı olmaktan çok duygusal nitelik taşır,
- e. Kolay değişmeyip zaman içerisinde durağanlaşır.²⁵

Kalıp yargı kavramıyla yakından ilgili olan ön yargı kavramının bazı özelliklerine yer vermek gerekirse; ön yargıların temel özelliği, akılcı ve gerçekçi olmamaları ile değişmeye karşı dirençli oluşlarıdır. Bu nedenle ön yargılı ya da tümenden reddedici tavır içinde olanlar, gerçekler hakkında bir inceleme yapmadan bir yargıya sahip olurlar ve

174

söylenenleri, kimin söylediği ışığında değerlendirirler.²⁶

OMÜİFD

Ön yargının önemli bir diğer özelliği ise, gerçekçi olmayan, genellikle öğrenilen ilk bilgilere göre üzerinde fazla düşünülmeden, acele ve yüzeysel bir şekilde oluşturulmuş görüşlerden meydana gelmesidir. Ön yargıya dönüşen görüşler, bazen tek bir bireyin veya topluluğun küçük bir kesiminin davranış ve düşüncesinden yola çıkılarak üretilir ve o bireyin ait olduğu tüm topluluğa mal edilir. Ötekini temsil edecek derecede gerçek deneyimlere dayanmayabilirler. Bazen gerçeklere dayansalar da oluşumlarında duygusal yön, heyecan ve dürtüler ağır basabilmektedir.²⁷

Denilebilir ki, kalıp yargı ve ön yargılar bilişsel ve duygusal süreçler de olsalar algı, yargı ve davranışları etkiledikleri için önemli sonuçlara yol açmaktadırlar. İnsanların kategorik düşünmelerinin sonucu olduğu

²⁵ Kağıtçıbaşı, *a.g.e.*, s. 133.

²⁶ Yücel Şimşek ve Yahya Altınkurt, "Endüstri Meslek Liselerinde Görev Yapan Öğretmenlerin Okul Müdürlerinin İletişim Becerilerine İlişkin Görüşleri", *Uluslar arası Hakemli Sosyal Bilimler e-Dergisi*, 2009, sayı: 17, s. 3.

²⁷ Süleyman Yıldız, "Türk ve Alman Toplumlarında Kültürel İlişkiler, İmgeler ve Medya", *Milli Folklor*, 2006, sayı: 72, s. 39.

için değişime karşı oldukça dirençlidirler. Herhangi bir kişiyle ilgili edinilen bilgi, o kişinin ait olduğu toplumsal gruba ilişkin kalıp yargı ve ön yargıya uyumlu veya uyumsuz olabilir. Bu durumda genellikle uyumlu olan bilgiler hatırlanırken uyumsuz olanlar ise hatırlanmayacaktır. Yapılan çeşitli araştırmalar, insanların bazı durumlarda kalıp yargı ve ön yargıya uygun bilgileri anımsamakla kalmayıp edinecekleri yeni bilgilerin de bu yargılardan kaynaklanan beklentileri doğrular biçimde olmasını seçtiklerini göstermiştir.²⁸ Burada sosyal bir algıda seçicilikten bahsetmek mümkündür. Yani, birey edinebileceği birçok yeni bilgi arasından sadece kalıp düşüncelerine uygun olanları seçecektir. Zihninde oluşturduğu şemalar gereği, kalıp yargılarına uygun olmayan verileri eleyecektir. Uygun verilerle beslenen, aynı zamanda kendisini çürütecek verilerden uzak tutulan kalıp yargılar giderek daha fazla güçlenecek ve değişimi daha da zor hale gelecektir.

Dinin kalıp yargı ve ön yargı ilişkisini inceleyen çalışmalara bakıldığında, dinin bu kavramlarla ilişkisi çift yönlüdür. Yani, din bir yandan ön yargı ve kalıp yargıları oluşturabilme özelliğine sahipken diğer yandan da onları parçalayabilme gücüne sahiptir.²⁹ Ancak mevcut çalışmada dinin sadece ön yargı ve kalıp yargıları meydana getirebilme özelliği üzerinde durulacaktır.

2. Kalıp Yargı ve Ön Yargı İle Din İlişkisi

Yukarıda da ifade edildiği gibi, genel olarak dinler/inanç sistemleri, diğer dini guruplara bağlı olan insanları kendilerinden uzak tutmayı müntesiplerine tavsiye etmektedir. Bu sebeple dinin, sıklıkla ön yargı ve kalıp yargıların olası bir nedeni olduğu ileri sürülmektedir.³⁰ İncelendiğinde Kur'an'da geniş şekilde ele alınan konulardan birinin de, sosyal kalıp yargılar olduğu görülecektir. Çünkü kalıp yargı ve ön yargıların dini tebliğe karşı direnme ve savunma mekanizmaları, grup ve

²⁸ Hortaçsu, *a.g.e.*, ss. 254-255'den aktaran Coşgun, *a.g.t.*, s. 44.

²⁹ Gürses, "a.g.m.", s. 161.

³⁰ Fatma Gül Cirhinlioğlu, "Dini Yönelimler ve Önyargı", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 2010, cilt: 7, sayı: 1, s. 1368.

cemaat psikolojisi gibi daha birçok konuya zemin hazırladığı söylenebilir.³¹ Söz gelimi, eğer birey kendi inancına ön yargılı bir şekilde bağlıysa başka hangi inançla karşılaşırsa karşılaşsın, değişmeme yönünde bir direnç sergileyebilmektedir.³² Kur'an'dan örnekler verilecek olursa, ön yargı ve kalıp yargılar inkâr edenlerin ruhsal problemlerinin bir uzantısı olarak görülebilir. Bu tür yargılara sahip kişiler için Kur'an "inatçı", "ısrar eden, ayak direten" gibi ifadeler kullanır.³³

Yukarıdaki ifadeleri açıklar nitelikte Kur'an'dan şu ayetler örnek olarak gösterilebilir: *Sizler, benim kulluk ettiğime kulluk etmezsiniz.* (Kafirun, 109/3); *Yemin olsun ki, sen kendilerine her türlü ayeti (mucizeyi) getirsen, yine de onlar (inatlarından) sana uyup kiblene dönmezler...* (Bakara, 2/145). Bu ve benzeri ayet-i kerimelerinden de anlaşılacağı gibi kâfirlerin, kendilerini dine davet eden İslam peygamberine karşı gösterdikleri tepkilerin, aslında ön yargı ve kalıp yargılarından kaynaklandığı söylenebilir.³⁴ Bu düşünceye paralel olarak Ateş, kendi inançlarında yargılarından dolayı direten müşriklerin Kur'an'ın söylediklerini anlama ve algılama becerilerinin engellendiğini ve bundan dolayı da onların inanç, düşünce ve davranışlarını değiştirmediklerini ifade etmektedir.³⁵

Bunların yanı sıra, Kur'an'da değişime engel olan eylemler anlatılırken, genellikle bu tavrın arkasında kibir ve ön yargı olduğu, ayetler bağlamında rahatlıkla gözlemlenmektedir. Nitekim Şuayb peygamberin hidayet daveti karşısında insanların *söylediklerinin çoğunu anlamıyoruz*³⁶ şeklinde bir tepki göstermeleri, bir tür ön yargı belirtisidir. Burada kast edilen zihinsel olarak bir anlayamama değil, sahip oldukları yargılardan dolayı "söyleneni anlamak istememe" durumudur. Zira

³¹ Ali Yılmaz, "Kur'an'a Göre İnkârın Psikolojik Tezahürleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, sayı: 20, s. 94.

³² Arif Tekin, *Bilinmeyen Yönleriyle Kur'an*, (Kur'an'ın Kökeni 2), Berfin Yayınları, İstanbul 2013, s. 13.

³³ Yılmaz, "a.g.m.", ss. 120–121.

³⁴ Yılmaz, "a.g.m.", s. 121.

³⁵ Süleyman Ateş, "Önyargı ve İslam", (17.08.2000), <http://sufizmveinsan.com/aksam/onyargi.html>, (22. 05. 2014).

³⁶ Hûd, 11/91.

müşriklerin Kur'an'da yer alan; *Bizi çağırdığın şeye karşı kalplerimiz kılıftır, kulaklarımızda ağırlık, seninle aramızda perde vardır. Elinden geleni yap, biz de elimizden geleni yapıyoruz*³⁷ şeklindeki sözleriyle, açık bir şekilde değişime karşı direndiklerini göstermektedirler.³⁸

Sonuç olarak denilebilir ki, müşrikler İslam peygamberinin getirdiği mesaja karşı birtakım ön yargı ve kalıp yargılara sahiptiler. Bundan dolayı onlar kendilerine iletilen mesajı anlamak için değil, reddetmek için dinliyorlardı.³⁹ İşte bu yüzden sahip oldukları eski inançlarını sorgulamıyor, kendi inançlarının dışında kalan her inanca karşı çıkıyorlardı.

Şimdi bu açıklamalardan hareketle diyebiliriz ki, geldiği toplumdaki bireylere yeni bir düşünce/yaşam tarzı benimsetmeyi hedefleyen ve bunun gayretini gösteren İslam peygamberine ve onun sunduklarına karşı, o devirde yaşayan ve daha çok putperestliğe inananlar, değişik sebeplerden ötürü peygambere dolayısıyla dine karşı kalıp yargılar oluşturmaya başlamış ve zamanla onların bu yargıları durağanlaşmıştır. Aslında yıllar boyunca İslam'ın hedeflediği zihniyet değişiminin putperestler üzerinde istenilen düzeyde gerçekleşmemesinin en temel nedenlerinden birisi de bu olsa gerektir.

Nihayetinde İslam, büyük oranda yeni bir yaşam tarzı sunmakta idi ve dönemin bir grup bireyleri için bu pek kabul edilir bir durum değildi. Çünkü yeni gelen, eskiye doğrudan müdahale ediyordu ve doğal olarak değişime karşı bir direnç oluşmasına yol açıyordu. Örneğin, tek olan Allah'a inanmaktansa değişik putlara veya onlar aracılığıyla⁴⁰ Allah ile

³⁷ Fussilet, 41/5.

³⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 8'den aktaran Ramazan Biçer, "Matürîdî'ye Göre Hidayete Engel Olan Beşerî Zaaflar ve Tezahürleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, cilt: VIII / 1, ss. 46-47.

³⁹ Ateş, "a.g.m.", (17.08.2000), <http://sufizmveinsan.com/aksam/onyargi.html>, (22. 05. 2014).

⁴⁰ Konuyla ilgili ayet için bk. Zümer, 39/3.

irtibat kurulabileceğine inanan putperestler⁴¹, Kur'an'ın sunduğu tevhit⁴² inancına direnç göstermiş ve zamanla bu dirençlerini karşı tarafa fiziki zarar verecek boyutlara taşımışlardır.

Ön yargı ve kalıp yargıların dinle ilişkisine kısaca değinildikten sonra, bu noktadan itibaren her iki kavramın değişim kavramıyla olan negatif yönlü ilişkisi bazı ayetler eşliğinde ele alınacaktır. Kanaatimizce bu şekilde, Kur'an'ın indiği dönemde İslam'ı kabul etmeyen insanların gerekçeleri daha iyi anlaşılacak ve dolayısıyla Kur'an üzerinde düşünmek isteyenlere de farklı bir bakış açısı kazandırabilecektir.

Ayetlerin ön yargı ve kalıp yargıların özelliklerine göre ayrıldığı bu bölümde belirtilmesi gereken şudur ki, her bir ayette birkaç özellik bir arada görülebilmektedir. Ayetler ön yargı ve kalıp yargıların özelliklerine göre gruplandırılırken ayette geçen ağırlıklı görüş veya özellik dikkate alınmıştır. Buna göre ayetler ön yargı ve kalıp yargıların daha önce bahsedilen özelliklerine göre şu şekilde gruplandırılmıştır:

a) *Tümden reddedicilik:*

➤ “Yanlarındakini tasdik etmek üzere onlara Allah katından bir kitap gelince, daha önceleri inanmayanlara karşı onunla yardım isteyip durdukları halde, o tanıdıkları kendilerine gelince, bu sefer kendileri onu inkâr ettiler. İşte bundan dolayı Allah'ın laneti kâfirleredir” (Bakara, 2/89).

➤ “Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları, ayetlerimizi anlamaktan uzak tutacağım. Onlar ki, bütün ayetlerimizi görseler de onlara iman etmezler. Doğru yolu görseler de o yolu tutup gitmezler. Eğer sapıklık yolunu görürlerse tutar onu izlerler. Çünkü onlar ayetlerimizi inkâr etmeyi âdet edinmişler ve onlardan hep gafil olagelmüşlerdir” (A'raf, 7/146).

⁴¹ Daha geniş bilgi için bk. İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, ss. 52-56.

⁴² İlgili ayetler için bk. İhlâs, 112/1-4.

b) Grupları birbirinden ayırmak ve sorgulamadan kabul:

➤ “O kâfirlerin meseli sade bir çağırma veya bağırmanın başkasını duymaz bir kulakla haykıranın hâline benzer, sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler, akıl da etmezler” (Bakara, 2/171).

➤ “And olsun ki, cehennem için de birçok cin ve insan yarattık; onların kalpleri vardır ama anlamazlar; gözleri vardır ama görmezler; kulakları vardır ama işitmezler. İşte bunlar hayvanlar gibi hatta daha sapıktırlar. İşte bunlar gafillerdir.” (A’raf, 7/179).

➤ “Kur'an okuduğun zaman seninle, ahirete inanmayanların arasına gizli bir perde çekeriz. Kâlplerine, onu anlamalarına engel olacak kabuklar, kulaklarına da bir ağırlık koyarız. Kur'an'da yalnız Rabbi'ni andığın zaman (tevhit inancından hoşlanmadıkları için) arkalarına dönüp kaçarlar.” (İsrâ, 17/45–46).

c) Değişime karşı direnç ve durağanlık:

➤ “Asla (ummasın)! Çünkü o, bizim ayetlerimize karşı alabildiğine inatçıdır.” (Müddesir, 74/16).⁴³

➤ “Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da uyarmasan da onlar için ayındır. İman etmezler” (Bakara, 2/6).

➤ “Allah, rızık tutacak olursa size rızık verecek kimdir? Doğrusu onlar azgınlık ve nefret içinde direnmektedirler” (Mülk Suresi, 67/21).

d) Toplumsal etki, gelenek ve görenekler:

➤ “Hayır! Sadece “Biz babalarımızı bu din üzerinde bulduk, biz de onların izinde gidiyoruz” dediler” (Şûrâ, 42/22).

➤ “Onlara ‘Allah’ın indirdiğine ve Resul’e gelin’ denildiği vakit ‘Babalarımızı üzerinde bulduğumuz yol bize yeter’ derler. Ataları hiçbir şey bilmiyor ve doğru yol üzerinde bulunmuyor iseler de mi?” (Maide, 5/104).

⁴³ Benzer ayetler için bk. Kehf, 69/57; En'am, 55/25.

➤ “Onlara: ‘Allah’ın indirdiğine uyun.’ dendiği vakit de: ‘Yok, atalarımızı neyin üzerinde bulduysak ona uyarız’ dediler. Ya ataları bir şeye akıl erdiremez ve doğruyu seçemez idiyseleler de mi onlara uyacaklar?” (Bakara, 2/170).

➤ “Onlar bir kötülük yaptıkları zaman: ‘Babalarımızı bu yolda bulduk, bunu bize Allah emretti’ derler. De ki: Allah kötülüğü emretmez. Allah’a karşı bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?” (A’raf, 7/78).

Yukarıdaki ayetlere ve onların benzerlerine bakıldığında İslam Peygamberinin getirdiği zihniyet değişimine karşı direnenlerin olduğu görülecektir. Örneğin, daha önce atalarının dinine karşı (olumlu) bir tutum oluşturan putperest bireyler, sonradan değişime öncülük etmek için gelen dine karşı olumsuz tutum geliştirerek -ki kalıp yargıların olumsuz olarak da ortaya çıkacağı bilinmektedir.⁴⁴ direnmektedirler. Kur’an incelendiğinde, İslam’ın sunduğu zihniyet değişimine direnenlerin farklı nedenleri olduğu görülebilir ancak bu çalışmada üzerinde duracağımız daha çok kalıplaşmış yargılar ve ön yargılar hususu olacaktır.

Yaşadığı dönemde İslam peygamberinin neredeyse tüm çabası, yeniye karşı bir şekilde direnenlerin dirençlerini değişimin lehine ortadan kaldırmaktı. Ne var ki, kalıp yargı ve ön yargıların özelliklerinden de bahsederken üzerinde durulduğu gibi, bu türden bazı tutumlar durağandır ve değişime karşı oldukça dirençlidirler. Hatta denebilir ki, bir konuda hiçbir görüşü ve dolayısıyla tutumu olmayan birisine görüş aşlamak ve o kişide tutum oluşturmak zor değildir, ancak kişinin tutumunu farklı yönde değiştirmek oldukça zordur. Çünkü birey, bir önceki tutumunu değiştirmemek için direnecektir.⁴⁵ İşte İslam peygamberinin ve sonrasında İslam’ın karşısında duran önemli sorunlardan birisi de bu olmuştur.

⁴⁴ Daha geniş bilgi için bk. Kağıtçıbaşı, *a.g.e.*, ss. 124–134.

⁴⁵ Kağıtçıbaşı, *a.g.e.*, s. 181.

Sonuç ve Öneriler

Hız. Muhammed, kendisiyle birlikte önceki inançları ve doğal olarak neredeyse tüm bir yaşam tarzına karşı oluşturulmuş zihin yapısını (yeni dine uyumlu olanlar hariç) ve tutumları değiştirmek üzere yeni bir dinle/yaşam tarzıyla içinde bulunduğu toplum bireylerini değiştirmek için işe koyulmuştur. Ne var ki, bireylerin yeni durumla karşılaşmadan önceki yaşamlarında oluşturdukları zihin yapıları ve bazı tutumları sanıldığı gibi kolay değişmemiştir. Psiko-sosyal kavramlardan olan kalıp yargı ve ön yargılar bu durumun en önemli gerekçeleri arasında gösterilebilir. Sözü edilen kavramların, bireylerin ve toplumun/grubun zihniyet yapısının değişimini engellediği söylenebilir. Böylece, değişim ile bireylerde oluşan kalıp yargı ve ön yargılar arasında ters yönlü bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Yani, kalıp yargılar arttıkça ve durağanlaştıkça değişim azalmakta ve bazen de gerçekleşmemektedir.

Diğer yandan, değişim hayatın hemen her alanında gerçekleşen bir durumdur ve bazen kendiliğinden bazen de zorlamayla; bazen hızlı ve bazen de yavaş gerçekleşebilir. Ancak, şu da bir gerçektir ki, değişime direnmek de değişimle birlikte var olan bir olgudur. İşte Kur'an, indiği toplumda bir (dinî) zihniyet değişimini ön görmekteydi ve İslam peygamberinin gösterdiği tüm çabalar da bu amaç içindi. Ancak değişime karşı bir direnç, her değişim çabasıyla birlikte geldiğinden, İslam peygamberi ve onun kazandırmaya çalıştığı zihniyet yapısının da karşısında kendini göstermiştir. Bu direncin temel sebeplerinden birisi de, vurgulanmaya çalışıldığı üzere, kalıp yargı ve ön yargı kavramlarıdır.

Sonuç itibarıyla, değişimin biraz daha rahat ve çabuk olması, toplumdaki bireylerin kalıp yargılarının azlığına ve karşı tarafı anlamaya çalışmalarına bağlıdır. Bunun için de bireylerin veya farklı grupların bilgi birikimlerini artırmaları, dolayısıyla kalıplaşmış zihin şemalarını yenilemeleri gerekmektedir. Toplumu ileri taşıyabilecek ve bir arada yaşamayı daha mümkün kılacak değişimler o zaman gerçekleşebilecektir.

Bakıldığında İslam peygamberinin yaşadığı sıkıntılar, o dönemde yaşayan bireylerin zihin şemalarını yenilemek istememelerinden kaynaklanmaktadır. Şu halde, Kur'an'ın daha iyi anlaşılması için, kalıp yargı ve ön yargı kavramları ile bunların insan hayatına yansımalarının nasıl olabileceğini bilmek faydalı olacaktır. Sonuçta inanmak, bir inancı reddetmek veya kendi inancını başka bir inanca karşı korumak bireyin önce iç dünyasında, zihninde gerçekleşmekte ve kendine yakın bulunduğu diğerleriyle birleşerek de topluma yayılmaktadır. İşte bu tür kavramların bilinmesi, Kur'an'ın gerçekleştirmeye çalıştığı zihin değişiminin ve ona karşı olan bir grubun/topluluğun direnme sebeplerinin, dolayısıyla İslam dininin sunduğu değişime karşı direnen bireylerin zihin yapılarının anlaşılmasında önemli katkılar sağlayacaktır.

Böylece, ister Müslüman isterse başka dinden olsun, Kur'an'ı okuyan ve anlamaya çalışan bireyler göreceklendir ki, Kur'an'da bahsi geçen ve yanlış şeylere inanan putperestler ve diğer din mensupları (ehl-i kitap) aslında anlamakta zorlanan veya düşün(e)meyen insanlar değildirler. Belki daha çok bazı sosyo-psikolojik nedenlerden (kalıp yargı, ön yargı gibi) Kur'an'ın sunduğu zihniyet değişimine direnen kişilerdirler. Nitekim İslam peygamberinin karşısında durup diğerlerine liderlik edenler bildiğimiz kadarıyla zeki ve akıllı kimselerdi. Aksi halde, binlerce insanı nasıl yönlendirebilirlerdi? Ancak zeki ve akıllı da olsalar, hemen her birey gibi onlar da kalıp yargı ve ön yargılara sahip olabilirler. İşte İslam peygamberi tarafından kendilerine sunulan zihniyet değişimini kabul etmemelerinin ve karşı direnç göstermelerinin önemli sebeplerinden birisi de bu olsa gerektir. Şu halde, günümüzde İslam'ı başka inanç mensuplarına sunarken, öncelikle onların birtakım kalıp yargı ve ön yargılara sahip olabileceğini bilmek ve buna göre hareket etmek daha uygun bir yol olarak görünmektedir.

Kaynakça

- Apalı, Yasemin. "Sosyolojik Açıdan Kadınlarla İlgili Kalıpyargılar", Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. Sayı: 26, Yıl: 2011/1, ss. 49-64.
- Ateş, Süleyman. "Önyargı ve İslam", <http://sufizmveinsan.com/aksam/onyargi.html>, (21. 09. 2014).
- Aydın, Mehmet S. Din Felsefesi. Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 1987.
- Biçer, Ramazan. "Matüridi'ye Göre Hidayete Engel Olan Beşerî Zaaflar ve Tezahürleri", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. Yıl: 2004, Cilt: VIII / 1, ss. 41-59.
- Cirhinlioğlu, Fatma Gül. "Dini Yönelimler ve Önyargı", Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi. Cilt: 7, Sayı: 1, Yıl: 2010, ss. 1367-1384.
- Coşgun, Şengül. Kültürlerarası İletişim Sürecinde Kalıp Düşüncelerin ve Önyargıların Rolü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.
- Demirel, Pınar. Annesi Çalışan ve Çalışmayan Öğrencilerde Toplumsal Cinsiyet Kalıp Yargılarının Yetkinlik ve Sevecenlik Algısı Temelinde İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009.
- Göregenli, Melek. "Temel Kavramlar: Önyargı, Kalıpyargı ve Ayrımcılık", Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar içinde, (ed. Kenan Çayır, Müge Ayan Ceyhan), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, ss. 17-27.
- Gürses, İbrahim. "Önyargının Nedenleri", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. Cilt: 14, Sayı: 1, Yıl: 2005, ss. 143-161.
- Işık, Şehnaz. "Kültürlerarası İletişim Bağlamında Cumhuriyet Üniversitesindeki Gençlerin Almanlara Yönelik Kalıp Yargıları", CÜ Sosyal Bilimler Dergisi. Cilt: 36, Sayı: 2, Yıl: 2012, ss. 159-191.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem. Yeni İnsan ve İnsanlar. Evrim Yayınları, (10. basım), İstanbul 1999.
- Karabayev, Baki ve Tutkun, Ömer F. "Türk Cumhuriyetlerinden Gelen Öğrencilerin Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşlarına Karşı Taşıdıkları Kalıp Yargılar", Bilig. Sayı: 18, Yıl: 2001, ss. 1-26.
- Okumuş, Ejder. Toplumsal Değişme ve Din. İnsan Yayınları, İstanbul 2003.
- Sarıçam, İbrahim. Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007.
- Sürgevil, Olca. "Farklılık Kavramına ve Farklılıkların Yönetimine Temel Oluşturan Sosyo-psikolojik Kuramlar ve Yaklaşımlar", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Cilt: 11, Sayı: 20, Yıl: 2008, ss. 111-124.

- Şimşek, Yücel ve Altınkurt, Yahya. "Endüstri Meslek Liselerinde Görev Yapan Öğretmenlerin Okul Müdürlerinin İletişim Becerilerine İlişkin Görüşleri", Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi. Sayı: 17, Yıl: 2009, ss. 1-16.
- Tekin, Arif. Bilinmeyen Yönleriyle Kur'an. (Kur'an'ın Kökeni 2), Berfin Yayınları, İstanbul 2013.
- Tutkun, Ömer F. ve Koç, Mustafa. "Mesleklere Atfedilen Kalıp Yargılar", Ankara University, Journal of Faculty of Educational Sciences. Cilt: 41, Sayı: 1, Yıl: 2008, ss. 255-273.
- Yapıcı, Asım. "İçimizdeki Öteki: Kimlik ve Önyargı Kısacasında Sünni-Alevi İlişkileri", DEM DERGİ. Sayı: 6, Yıl: 2, ss. 52-59.
- Yıldız, Süleyman. "Türk ve Alman Toplumlarında Kültürel İlişkiler, İmgeler ve Medya", Milli Folklor. Sayı: 72, Yıl: 2006, ss. 37-46.
- Yılmaz, Ali. "Kur'an'a Göre İnkârın Psikolojik Tezahürleri", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. Sayı: 20, Yıl: 2003, ss. 88-125.

